

UDK: 27-1-184

27-423.79

Izvorni znanstveni rad

Primljeno: rujan 2017.

Martina s. Ana BEGIĆ
Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Zagrebu
Vlaška 38, HR - 10001 Zagreb
ana.begic@gmail.com

Vladimir DUGALIĆ
Katolički bogoslovni fakultet u Đakovu Sveučilišta u Osijeku
P. Preradovića 17, HR - 31400 Đakovo
vladimir.dugalic@djkbf.hr

„NARAVNA SRODNOST“ IZMEĐU ČOVJEKA I ISTINSKOG DOBRA. SUODNOS KRŠĆANSKE VJERE I MORALNOG ŽIVOTA U TEOLOŠKOJ MISLI ANDRIJE ŽIVKOVIĆA

Vjera je luč kroz tamu,
ona je vodič čovjeku
kroz sve teške putove života.
Andrija Živković¹

Sažetak

U radu se raspravlja o suodnosu kršćanske vjere i moralnog života u djelima mons. dr. sc. Andrije Živkovića (1886.–1957.). Uvidom u prva dva sveska Katoličkog moralnog bogoslovlja (1938.-1942.) te usporedbom s dorađenim, ali neobjavljenim rukopisima prvoga (1948.) i drugoga sveska (1954.), kao i analizom nekoliko manjih, neobjavljenih radova koji su sačuvani u arhivskoj građi, autori ističu kako je Živković, prije svega, vjeran postavkama neotomizma Prvog vatikanskog sabora. Naime, naš život i djelovanje može osmisliti jedino svrha koja ima svoj izvor i temelj u Apsolutnome te Živković promatra vjeru kao spoznanju istine o čovjeku samom koja određuje njegovo djelovanje. Čin vjere pretpostavlja stav poniznosti i poslušnosti jer u većini slučajeva vjerske istine sadržavaju takve spoznaje do kojih ljudski um samim svojim spoznajama nikada ne bi došao jer je sposoban samo iznalaziti i zaključivati o istinama naravnoga

¹ Andrija Živković, „Narodno i vjersko pitanje“, *Organizacijski vjesnik hrvatskoga orlovske saveza* 4 (1926.) 1, 16–18.

reda. Nevjera, kao čin oholosti, odvlači čovjeka i narod od Boga, odnosno, od spoznaje naše nadnaravne svrhe života i istinskog dobra. Međutim, osobito u kasnijim radovima, on ipak čini određeni odmak od čisto objektivnog morala dužnosti i čina prema moralu kreposti koji je ukorijenjen u osobnom promišljanju i htijenju. Vjera je čin slobodnog čovjekova opredjeljenja koji potiče volju prema istini, dobru i kreposnom životu. Naslanjajući se na misao sv. Tome, Živković uočava određenu „naravnu srodnost“ između čovjeka i istinskog dobra, ali ističe kako nijedno stvoreno biće ne može biti trajno učvršćeno u dobru po svojoj naravi, nego samo po vjeri i milosti Božjoj. Vjera tako prerasta u nadnaravnu krepost koja pruža nužan preduvjet za krepostan kršćanski život jer moralna praksa slijedi iz vjere. Naglašavajući važnost slobodne volje u određivanju nakane i motiva djelovanja, Živković se, na određeni način, približava suvremenim teološko-moralnim postavkama koje ističu kako svrha moralnog života nije usmjerena samo prema dužnosti i moralnim činima, nego prema osobi, ostvarenju vlastite egzistencije i vlastitoga ja.

Ključne riječi: Andrija Živković, (ne)vjera, moral, istina, objava, milost, razum, spoznaja, slobodna volja, sloboda, krepostan život.

Uvod

Znanstveni rad prof. dr. sc. Andrije Živkovića (1886.–1957.) ostao je do danas nedovoljno istražen i kao takav nepoznat hrvatskoj javnosti, iako je svojim interdisciplinarnim znanstvenim pristupom, osobito tijekom prve polovice 20. stoljeća, uvelike pridonio razvoju teološke misli na hrvatskom govornom području. U prilog tome svjedoči podatak da je tijekom svojega života napisao više od sedam stotina tekstova, većinom kraćih prikaza u hrvatskim časopisima, ali i 18 objavljenih te 11 neobjavljenih knjiga koje su ostale u rukopisu i nedavno pronađene u arhivskoj ostavštini.²

Ovako bogat teološki opus nije moguće obraditi u jednom radu te se moramo ograničiti samo na prikaz glavnih postavki njegove teološko-socijalne misli o suodnosu vjere i morala. Razlog tomu jest činjenica da se upravo ta tema nalazi u središtu njegova teološkog promišljanja, ponajviše uvjetovana vremenom u kojem je živio. Rad temeljimo na prvom i drugom svesku *Katoličkog moralnog bogoslovlja: Osnovno moralno bogoslovlje* (1938.) i *Kršćanske kreposti* (1942.)³ te na doradenom izdanju prvoga (1948.) i drugoga sveska (1954.) koji

² Popis cjelovite bibliografije prof. dr. sc. Andrije Živkovića nalazi se u doktorskom radu Martine s. Ane BEGIĆ, *Dr. Andrija Živković: moralni teolog u kontekstu svoga vremena* (rukopis) (Zagreb: Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2014.), 278-318.

³ Usp.: Andrija ŽIVKOVIĆ, *Osnovno moralno bogoslovlje*, I. (Zagreb: 1938.); *Kršćanske kreposti uopće, a bogoslovske i stožerne napose*, II. (Zagreb: 1942.) Vidi: *Božje i crkvene zapovijedi*, III. (Zagreb: 1946.).

su do danas ostali u rukopisu.⁴ U radu se oslanjamo i na neobjavljeni tekst *Naši putevi*, koji je autor napisao u teškim vremenima za hrvatski narod,⁵ te na rukopis *Razgovori o vjeri i nevjeri. Suvremena razmatranja*,⁶ u kojima pojašnjava važnost vjere za moralni život pojedinca, ali i društveno-socijalni život naroda u cjelini.

4 Ratnih godina i poratnih godina (1941.-1945.) Živković se uglavnom posvećuje revidiranju svoje trilogije *Katoličko moralno bogoslovlje* te u rukopisu ostavlja dorađeni prvi i drugi svezak. Ti Živkovićevi neobjavljeni rukopisi ostali su nakon njegove smrti pohranjeni u arhivima Đakovačko-osječke nadbiskupije i Zagrebačke nadbiskupije i kao takvi nedostupni javnosti. O tome više: Martina s. Ana BEGIĆ, *Dr. Andrija Živković: moralni teolog u kontekstu svoga vremena*, 27-28.

5 Pod naslovom *Naši putevi*, na 65 stranica, sabrani su različiti tekstovi Andrije Živkovića o katoličkom pokretu toga vremena. Uz taj rukopis postoji i Živkovićeve bilješke iz svibnja 1945. u kojoj piše kako su mnoge misli već zastarjele, a mnoge od njih danas ne bi ni zastupao jer se puno toga izmijenilo. Ipak, da ga danas tiska, naslovio bi ga *Uspomene/Ljudi/Događaji*. Rukopis je podijeljen na četiri poglavlja. U prvom poglavlju Živković obrađuje sljedeće teme: 1. Narod i država, 2. Nacionalni pogledi, 3. Narodno i vjersko pitanje. Drugo poglavlje raspravlja o temama: 4. Vjera i javni život, 5. Crkva i država, 6. Katolicizam u Jugoslaviji, 7. Vjersko jedinstvo. U trećem poglavlju teme su: 8. Suradnja sa liberalcima, 9. Naši stariji pobornici, 10. Kultura i politika, 11. Jednostranost u shvaćanju. I u četvrtom, završnom poglavlju autor donosi sljedeće teme: 12. Ideal katoličkog svećenika, 13. Katolički radikalizam, 14. Excelsior! Usp.: Andrija ŽIVKOVIĆ, *Naši putevi*, rukopis (Zagreb: 1922.), 4, u: Arhiv Katoličkoga bogoslovnog fakulteta u Zagrebu (dalje: AKBF), Dosje Andrije Živkovića.

6 Rukopis je podijeljen na četiri velike cjeline s po nekoliko zasebnih tematskih jedinica i ima 176 stranica, s tim da Živković u većini povezuje razmatranja o vjeri i nevjeri uz društvo i prilike u kojima je živio i djelovao. Prva cjelina obrađuje teme: 1. Nesklad u ljudskom životu, 2. Vjerska ravnodušnost modernog čovjeka, 3. Nada u Kristov povratak, 4. Vjera u znanje, 5. Vjera i nevjera. Druga cjelina sadržava: 6. Problem nevjere u naše vrijeme, 7. Zahtjevi katoličke vjere i otpor duše protiv nevjere, 8. Ateistički pokret, 9. 'Blago tebi, kad možeš vjerovati!', 10. Za slobodu osobnosti. Treća cjelina: 11. 'Narodna vjera', 12. 'Vjerska trpeljivost', 13. 'Tko nije s nama protiv nas je!', 14. Istina o katoličkom vjerskom odgoju, 15. Otpad o vjere na primjeru Imbre pl. Tkalca. Četvrta cjelina sadržava: 16. 'Mysterium fidei' – Tajna vjere i 17. Suvremeni zastupnici znanosti o vjeri u Boga. Usp.: Andrija ŽIVKOVIĆ, *Razgovori o vjeri i nevjeri. Suvremena razmatranja*, rukopis (Zagreb: 1948.), u: Nadbiskupijski arhiv u Zagrebu (dalje: NAZ), Fond Andrija Živković.

1. Andrija Živković u kontekstu svojega vremena

Prof. dr. sc. Andrija Živković, svećenik Đakovačke i Srijemske biskupije, rodio se 1886. godine u slavonskom selu Sikirevci.⁷ Nakon sedmogodišnjega boravka u Rimu, vrativši se u domovinu, obnašao je niz različitih službi u svojoj rodnoj Đakovačkoj i Srijemskoj biskupiji,⁸ a 1925. godine imenovan je profesorom moralnoga bogoslovlja na Rimokatoličkom bogoslovnom fakultetu u Zagrebu i tu službu obnaša do svoje smrti 1957. godine. Tijekom deset godina, od akademske godine 1926./1927. do 1935./1936., obnašao je službe dekana i prodekana fakulteta,⁹ a u mandatnom razdoblju od 1938. do 1940. godine i službu rektora Sveučilišta u Zagrebu.¹⁰

Iako već u studijskom razdoblju Živković započinje s pisanjem manjih djela i rasprava, vrijeme profesorske službe u Zagrebu najplodnije je razdoblje njegova znanstvenog rada. U tom vremenu objavljuje, već spomenuto, *Katoličko moralno bogoslovlje* u tri sveska te niz drugih radova,¹¹ među kojima je vrijedno istaknuti neobjavljene

⁷ U životopisu Živković je zapisao: „Nižu pučku školu polazio sam i završio u rodnom mjestu. Prvi razred gimnazije završio sam u Vinkovcima, ostalih sedam razreda kao i maturu na gimnaziji u Osijeku kao pitomac dječjačkog sjemeništa. Nakon završene gimnazije bio sam poslan u Rim. Ondje sam završio filozofiju i godine 1909. bio promoviran u doktora filozofije, na gregorijanskom sveučilištu. Na istom sam sveučilištu završio i bogoslovne nauke, te nakon propisanih ispita i pismene radnje bio promoviran za doktora bogoslovije godine 1913.“ Arhiv Rektorata Sveučilišta u Zagrebu (dalje: ARSZ), Osobnik prof. dr. Andrije Živkovića, *Curriculum vitae*, Đakovo, 1. ožujka 1924. Za svećenika je zaređen 28. listopada 1912. godine u rimskoj crkvi sv. Ivana Berhmansa u kojoj je također obnašao i katehetsku službu. Usp.: AKBF, Dosje Andrije Živkovića, *Službenički list*, Zagreb, 2. rujna 1938.

⁸ Kratko vrijeme obnašao je službu kapelana u Nuštru, potom je kao profesor na biskupskome liceju u Đakovu predavao logiku, psihologiju, zemljopis i povijest. U kolovozu 1914. godine imenovan je tajnikom biskupa Ivana Krapca i izvanrednim profesorom filozofije i sociologije na filozofsko-teološkom učilištu u Đakovu. Usp.: ARSZ, Osobnik prof. dr. Andrije Živkovića, *Curriculum vitae*.

⁹ Usp.: AKBF, Dosje Andrije Živkovića, *Službenički list*, Zagreb 2. rujna 1938.; ARSZ, *Dopis Rektoratu Sveučilišta SHS*, Zagreb, 21. lipnja 1929., br. 227/1929.

¹⁰ Usp.: ARSZ, *Dopis dr. Andrije Živkovića, rektora Univerziteta u Zagrebu*, Zagreb, 4. svibnja 1939., br. 4990/1939.

¹¹ Usp.: Andrija ŽIVKOVIĆ, *Problem etičke kulture* (Mostar: 1927.); Andrija ŽIVKOVIĆ, *Naša Crkva i naša inteligencija* (Mostar: 1929.); Andrija ŽIVKOVIĆ, *Jedinstvo kršćanske kulture* (Zagreb: 1930.); Andrija ŽIVKOVIĆ, *Katolička društvena nauka*, rukopis (Zagreb: 1954.), u: NAZ, Fond Andrija Živković; Andrija ŽIVKOVIĆ, *K historiji katoličkoga pokreta u hrvatskim zemljama. Za akademiju sv. Ćirila i Metoda u Rimu*, rukopis (Rim: 1913.), u: AKBF, Dosje Andrije Živkovića.

rukopise: *Razmatranja o etici i moralu. Komunistički moral pred sudom filozofije i znanosti*¹² i *Friedrich Nietzsche kao protivnik kršćanskog morala*.¹³ Uvidom u tematski sadržaj njegovih djela možemo otkriti kako Živković njeguje pastoralni pristup jer je mnoge svoje radove posvetio svećenicima. Bio je, naime, uvjeren kako se mnogi svećenici, zbog svojega dušobrižničkoga rada, ne mogu dovoljno posvetiti sustavnom proučavanju teološko-moralnih i društveno-socijalnih problema te im je objavljivanjem svojih radova nastojao pomoći u njihovoj trajnoj teološkoj formaciji, pružajući im istovremeno i praktične odgovore na mnoge moralno-pastoralne izazove s kojima su se svakodnevno susretali u pastoralnom radu. O toj svojoj namjeri piše sâm Živković u predgovoru prvom svesku *Katoličkog moralnog bogoslovlja* te ističe kako tim djelom želi popuniti manjak u našoj teološkoj misli jer što smo „od osnutka sveučilišta do danas imali pisano na polju moralnog bogoslovlja, to su osim pojedinačnih monografija samo nekoliko udžbenika za srednje škole i jedna pučka moralka. I ako smo malen narod, valja nam izgrađivati svoju kulturu i naučnu fizionomiju, čak bih rekao: baš zato jer smo malen narod!“¹⁴

S druge strane, Živković piše u vremenu kada se vjeru svim silama željelo istisnuti iz javnoga života te je svojom prirodnom pronicljivošću uočio kako kriza vjere nužno rađa i krizu morala, kako osobnog, tako i društvenog. Djelujući, naime, u vremenu između dva svjetska rata, kada liberalna ideologija počinje polako rastakati kršćanske temelje hrvatskog društva, a potom vidjevši razorne posljedice nacističke i fašističke ideologije tijekom Drugoga svjetskoga rata te bezbožnog komunizma nakon njega, nagnali su Živkovića da u mnogim svojim radovima upravo problematizira suodnos vjere i morala, naglašavajući kako jedino kršćanska istina i moral mogu zajamčiti sigurnost i pravednost u jednom društvu. Vjera je, prema Živkoviću, važan socijalni čimbenik u razvoju života jednoga

12 U predgovoru Živković navodi kako su u ovoj knjizi skupljena razmatranja napisana 1937. godine, no kako je rad na njima prekinut, dotjerana su 1955. Usp.: Andrija ŽIVKOVIĆ, *Razmatranja o etici i moralu. Komunistički moral pred sudom filozofije i znanosti*, rukopis (Zagreb: 1955.), u: NAZ, Fond Andrija Živković.

13 Rukopis ima uvod i zaključni Živkovićev osvrt te četiri dijela. Autor je osobno napisao na naslovnici sljedeću bilješku: „Moj rukopis dovršen u godini 1950. Rukopis je i kasnije dotjerivan i za tisak je spreman.... 23. V. 1953.“ Usp./: Andrija ŽIVKOVIĆ, *Friedrich Nietzsche kao protivnik kršćanskog morala*, rukopis (Zagreb: 1953.), u: NAZ, Fond Andrija Živković.

14 Andrija ŽIVKOVIĆ, *Osnovno moralno bogoslovlje* (Zagreb: 1938.), V.

naroda jer u vjeri društvo ima najbolji oslonac, a obitelj će, kao temelj društvenoga života, biti snažna i zdrava jedino ako počiva na vjeri u Boga i po njoj živi.

Osvrćući se na složene društveno-političke prilike u kojima se između dva svjetska rata našao hrvatski narod, Živković ističe kako je vjera u svim vremenima imala veliku i važnu ulogu u javnome životu hrvatskog naroda te ona ni danas ne smije biti pitanje drugoga reda, odvojeno od budućnosti i društvenog uređenja našeg naroda. Nasuprot jednom dijelu hrvatske inteligencije, koja je narodno (nacionalno) pitanje stavila ispred vjerskog ili pak vjersko pitanje potpuno odvojila od narodnog, Živković naglašava kako se ta dva pitanja nikako ne smiju razdvajati te upozorava kako nema budućnosti hrvatskom narodu ako se vjera zanemari „jer narod je živi organizam koji bez vjere i duhovnog života odumire“.¹⁵ Živković je stoga vrlo kritičan prema tadašnjim političkim predstavnicima hrvatskog naroda te primjećuje, gotovo suvremeno, kako se vlastodršci žele samo pokazati na javnim događanjima u Crkvi, no to je, kako on kaže, samo „maska, varka, igra i komedija. Nije to poticaj čovjekove duše ili želja za većom slavom Božjom.“¹⁶ Zanimljiva je i Živkovićeva bilješka u kojoj ističe kako organizirano bezvjerstvo neumorno radi te naočigled katolika ravna sudbinom naroda. U svim modernim državama „ono ima gotovo isključivu vlast, stvara javno mišljenje, imajući pritom na raspolaganju najmoderniju velevlast - tisak“.¹⁷

Tražeci prikladne pastoralne odgovore na tu situaciju, Živković ističe kako su nam potrebni, prije svega, istinski branitelji vjere, osobito među katoličkom inteligencijom, koji su sposobni spriječiti liberalnu zarazu koja se, kako kaže, počela zavlačiti i na sela. Prema Živkoviću, gdje nema vjerskih ideala, nema ni idealne omladine te današnje vrijeme zahtijeva osobe duboke vjere i morala, odvažne i neustrašive branitelje katoličke istine.¹⁸ Živković se stoga zalaže da se što više govori o važnosti kršćanskog svjedočenja te protumači svim narodnim slojevima, i seoskome i gradskome puku, što znači vjerovati u Isusa Krista i živjeti u milosti. U tom smislu možemo zapaziti i određeni apologetski pristup moralno-pastoralnim pitanjima jer Živković u svojim djelima nastoji, prije svega, obraniti katoličku vjeru pred suvremenim izazovima.¹⁹ S druge strane, Živković se zalaže da

¹⁵ Andrija ŽIVKOVIĆ, „Narodno i vjersko pitanje“, *Nedjelja* 1 (1929.), 1.

¹⁶ Andrija ŽIVKOVIĆ, „Narodno i vjersko pitanje“, *Nedjelja* 1 (1929.), 2.

¹⁷ Andrija ŽIVKOVIĆ, *Naši putevi* (rukopis), 11.

¹⁸ Usp.: Andrija ŽIVKOVIĆ, *Naši putevi* (rukopis), 11-13.

¹⁹ Usp.: Mladen M. PIŠEK, *Andrija Živković. Život i djelo* (Zagreb: 2014.), 31.

pastoralni rad bude usmjeren prema uspostavi Kristova kraljevstva na zemlji, naglašavajući kako nema pravoga kršćanskoga života bez vjere u kršćanske istine i da je „vjera nužan preduvjet za krepostan kršćanski život, a moralna praksa slijedi iza vjere ili bolje iz vjere“²⁰.

2. Vjera – temeljno ishodište kršćanskog morala

Živković je uvjeren kako čovjek, ali i društvo u cjelini, samo u vjeri pronalazi odgovore na svoja temeljna egzistencijalna pitanja te, u duhu tomističkog poimanja kršćanskog morala, polazi od temeljnih pitanja: *Zašto vjerujemo? Komu vjerujemo? Koji je smisao našega života?*²¹ U odgovorima na ta pitanja on uočava i temeljnu razliku između filozofskog i bogoslovnog morala. Filozofski moral, za razliku od bogoslovnog, ima pred očima samo čovjekove naravne sposobnosti (moći) i imanentnu svrhu ljudskog djelovanja za koju je čovjek određen kao Božji stvor i koju spoznaje svojim naravnim moćima. Međutim, naš život i djelovanje može osmisliti jedino svrha koja ima svoj izvor i temelj u Apsolutnome. U tom smislu, naglašava Živković, ako gradimo moral isključivo na naravnim čovjekovim sposobnostima i imanentnim svrhama djelovanja, ne možemo doći do potpune spoznaje o čovjeku i svrhama njegova djelovanja jer o konačnoj svrsi ljudskoga života ne možemo govoriti bez izričitog osvrta na Boga. Razum je, naime, sposoban iznalaziti, doumljivati i zaključivati o istinama naravnoga reda, ali samo prosvijetljen svjetlom vjere može razumjeti i točnije tumačiti istine nadnaravnog reda.²²

To pak ne znači da kršćanski moral isključuje naravnu svrhu djelovanja. Naprotiv, nadnaravna pretpostavlja naravnu, na njoj gradi, usmjerava i usklađuje sve ljudsko djelovanje, ali joj daje jednu novu

²⁰ Andrija ŽIVKOVIĆ, *Osnovno moralno bogoslovlje*, rukopis (Zagreb: 1948.), 9, u: NAZ, Fond Andrija Živković.

²¹ Sv. Toma Akvinski, govor o kršćanskom moralu, započinje u Teološkoj sumi razlaganjem o blaženstvima i o konačnoj čovjekovoj svrsi, kao temeljnom polazištu kršćanskog morala, jer sve naše djelovanje upravljeno je prema konačnoj svrsi – Bogu i vječnom blaženstvu. Usp.: Toma AKVINSKI, „Summa Theologiae“, pars I-II, q.1., Anto GAVRIĆ (ur.), *Toma Akvinski. Izabrano djelo* (Zagreb: 2005.), 436.

²² Živković ističe kako je formalni objekt moralnog bogoslovlja ravnanje i upravljanje ljudskoga djelovanja prema Bogu kao nadnaravnoj konačnoj svrsi jer čovjeka promatra kao biće uzdignuto u nadnaravni red, kao Božje dijete pozvano na vječni život. Materijalni objekt bilo bi pak cjelokupno čovjekovo djelovanje što ga ljudi u zemaljskome životu čine kao slobodna i razumna bića. Usp.: Andrija ŽIVKOVIĆ, *Osnovno moralno bogoslovlje* (Zagreb: 1938.), 29.

dimenziju.²³ Živković stoga ističe kako moral može biti utemeljen jedino na vjeri jer nam ona otkriva nadnaravnu svrhu „na koju je čovjeka pozvao Bog svojom posebnom odlukom i podigao ga u nadnaravni red, odredivši mu iza smrti život u sjedinjenju sa sobom. Za tu svrhu čovjek nema sposobnosti u samom sebi, treba Božju pomoć da do nje može doći“²⁴.

2.1. Vjera kao spoznaja nadnaravne svrhe života

Pojašnjavajući čin vjere, Živković ističe kako svaki čovjek traži istinu, konačnu svrhu svojega postojanja, te je ona u svakom ljudskom biću naravna potreba.²⁵ Međutim, ona dovodi čovjeka tek na prag vjerovanja jer samo uz pomoć Božje objave (milosti) možemo doći do nadnaravnog, spasonosnoga čina vjere. Drugim riječima, da bi čovjek svojim razumom objavljene istine prihvatio i uz njih voljom pristao, nije nam dostatna samo čista snaga našega razuma i volje nego nam je

23 Kada govori o ulozi racionalne spoznaje u otkrivanju svrhe, Živković će logično ustvrditi kako je najlakše ispravno odrediti svrhu ljudskoga života tek kada ustanovimo određeni odnos koji postoji između razumnog stvorenja i Stvoritelja, a on nam se jasno očituje u izvješću o Božjem stvaranju čovjeka. Bog je, naime, svoje savršenosti objavio preko dobara što ih je dao i daje stvorenjima. Bogu je bila svrha priopćiti svoju dobrobit stvorenjima, a stvorenim dobrima svrha je imati udio u toj dobroti, a koju često zovemo i *sreća* ili *blaženstvo*. Drugim riječima, kršćanski moral upućivao bi na potpuniju spoznaju istine jer čovjeku nudi odgovore na pitanja o njegovoj konačnoj svrsi, o značaju blaženstva, bogoslovnim krepostima, vjeri..., što u filozofskom promišljanju ostaje nedorečeno. Usp.: Andrija ŽIVKOVIĆ, *Osnovno moralno bogoslovlje*, rukopis (Zagreb: 1948.), 11-12.

24 Andrija ŽIVKOVIĆ, *Osnovno moralno bogoslovlje*, rukopis (Zagreb: 1948.), 10. Živković ističe kako je potrebno da volja razumu naloži čin vjere. Ona to kod jednih čini i na poticaj milosti odlučuju se na razloge, a kod drugih ne. Milost je stoga bezuvjetno potrebna za čin vjere jer nikada nisu razlozi (motivi), ne znam kako izneseni, dostatni da sami zaključe čin vjere i potaknu volju na pristanak. Učinak Božje milosti očituje se stoga u tome što rasvjetljuje razum s obzirom na istine u koje valja vjerovati te sklanja volju da naloži razumu pristanak uz njih unatoč pomanjkanju očevitosti. Usp.: Andrija ŽIVKOVIĆ, *Osnovno moralno bogoslovlje* (Zagreb: 1938.), 80-81.

25 Čovjek, promišljajući o značenju i važnosti morala, u biti traži istinu. To traženje, prema Živkoviću, nije usmjereno djelomičnim istinama, činjeničnim ili znanstvenim, niti čak dobru s obzirom na pojedine odluke. On traži konačnu istinu koja će mu dati smisao života pa tako to traženje ne može postići svrhu doli u Apsolutnomu. Zahvaljujući sposobnostima svojega razuma, čovjek je sposoban susresti i prepoznati takvu istinu. Usp.: Andrija ŽIVKOVIĆ, *Kršćanske kreposti* (Zagreb: 1942.), 76.

potreban i izvanjski Božji utjecaj preko kojega čovjek u ovome životu počinje vjerovati u ono što će uživati u životu nakon smrti, u vječnosti.²⁶ Živković stoga zaključuje kako je vjera čin razuma ako čovjek „pristaje uz Božansku istinu na zahtjev volje“²⁷, ali koju Bog potiče milošću - objavom svoje dobrote i ljubavi.

Ta Živkovićeva promišljanja na tragu su neotomizma Prvoga vatikanskog sabora koji vjeru promatra, prije svega, kao spoznaju istine o čovjeku samom i njegovoj nadnaravnoj svrsi. Dogmatska konstitucija o katoličkoj vjeri *Dei Filius* ističe kako se svjetlom naravnog ljudskog razuma, iz stvorenih stvari, „sigurno može spoznati Bog, početak i cilj svijeta stvari“, ali tek posredstvom Božje objave, s čvrstom sigurnošću i bez ikakve primjese zablude, možemo doći do potpune istine koja nam otkriva kako je Bog, u svojoj beskrajnoj dobroti, „odredio čovjeka za nadnaravni cilj, to jest da bude sudionikom u božanskom dobru, koje u potpunosti nadilazi shvaćanje ljudskog uma“²⁸. Slijedom toga Živković zaključuje kako smo vjerom, razumom i voljom obvezni iskazati poslušnost Bogu koji se objavljuje, jer je razum potpuno podložan nestvorenoj istini.²⁹ Vjera i razum nisu u sukobu „nego si međusobno i pomažu, budući da pravi razum dokazuje temelje vjere, i obasjan njezinim svjetlom njeguje spoznaju božanskih stvari; vjera pak oslobađa i štiti razum od zabluda i obogaćuje ga mnogostrukošću spoznaje“ (DH 3019).³⁰

Pred veličinom Božje objave čovjek treba imati stav poniznosti jer u većini slučajeva „vjerske istine sadržavaju takve spoznaje do kojih ljudski um samim svojim spoznajama nikada ne bi došao, ili ne bi došao lako i razgovijetno. Znanje je, dakle, potrebno i korisno jer nam ono olakšava vjerovanje. Ali samo znanje nikoga ne vodi do vječnoga života, za vječni je život potrebna vjera, i to čvrsta, nepokolebljiva i živa vjera. Vjera u Boga rađa uvjerenjem da se njome mora preporoditi

²⁶ Usp.: Andrija ŽIVKOVIĆ, *Kršćanske kreposti*, 76.

²⁷ Andrija ŽIVKOVIĆ, *Kršćanske kreposti*, 78.

²⁸ PRVI VATIKANSKI SABOR, *Dei Filius. Dogmatska konstitucija o katoličkoj vjeri* (24. IV. 1870.), H. DENZINGER - P. HÜNERMANN, *Zbirka sažetaka vjerovanja, definicija i izjava o vjeri i čudoređu* (Đakovo: UPT, 2002.), br. 3004-3005. (dalje: DH).

²⁹ Sabor ipak ističe kako pristanak vjere nije nipošto slijepi čin duše, iako nitko ne može prihvatiti nauk evanđelja „bez prosvjetljenja i nadahnuća Duha Svetoga, koji svima daje radost u prihvaćanju i vjerovanju istini“ (usp.: DH, br. 3010).

³⁰ Međutim, iako je vjera iznad razuma, prave suprotnosti između njih nikada ne može biti jer je isti Bog, „koji objavljuje otajstva i ulijeva vjeru, stavio u ljudsku dušu svjetlo razuma; Bog pak ne može nijekati samoga sebe, niti ikada može proturječiti istina istini“ (DH, br. 3017).

i posvetiti ljudski život.³¹ Nevjera je čin oholosti jer „kada bi sa svom skromnošću trebalo prignuti glavu i pokloniti se pred Božjim veličanstvom, pojedinac se prkosno uspravlja i po svojoj se slobodnoj volji odbija odlučiti na čin vjere. A trebao bi se upravo osobno odlučiti, jer kraj svega znanstvenoga dokazivanja uvijek ostaje neki tračak nejasnosti...“³² Drugim riječima, kako bi postigao konačnu svrhu pod vidom dobra, svaki je čovjek dužan vjerovati Bogu, uzdati se u Njega i ljubiti ga te se brinuti oko spasenja duše izvršavanjem kreposnih i zaslužnih dobrih djela. Isto tako pozvani smo izbjegavati sve ono što nas odvlači od konačne svrhe. Čovjek „ne smije priljubiti ovozemni svijet kao da mu je konačna sreća u njemu, nego mu valja od njega ‘bježati’ i ostati duhom slobodan“³³.

2.2. Vjera je nadnaravna krepost - plod Božje milosti

Osim što vjeru promatra kao trajno raspoloženje u čovjeku poradi kojeg je netko spreman čvrsto vjerovati i prihvatiti sve objavljene istine, Živković poima vjeru i kao nadnaravno, „darovano trajno raspoloženje po kojemu čovjek čvrsto pristaje uz istine od Boga objavljene poradi Njegova ugleda“³⁴. Pozivajući se na Prvi vatikanski sabor, Živković ističe kako je vjera uvijek Božji dar, a njezin čin je djelo „kojim čovjek iskazuje slobodnu poslušnost samom Bogu, pristajući i surađujući s njegovom milošću“ (DH, br. 3010). Vjera je stoga nadnaravna krepost, kojom, „uz Božje nadahnuće i pomoć milosti, vjerujemo da je istinito ono što je on objavio, ne zbog unutarnje istine stvari shvaćene svjetlom naravnog razuma, nego radi autoriteta samog Boga“ (DH, br. 3008). Takva vjera je nadnaravna i nepogrešiva kao što je Bog nepogrešiv, ona je živa i djelotvorna, potom potpuna jer prihvaća sve od Boga objavljene, a od Crkve za vjerovanje predložene istine, a svoj odraz ima u ljubavi prema Bogu i bližnjemu. U daljnjim promišljanjima, navodeći nauk sv. Tome, Živković ističe kako nijedno stvoreno biće ne može biti trajno učvršćeno u dobru po svojoj naravi, nego samo po milosti Božjoj.

31 Andrija ŽIVKOVIĆ, *Razgovori o vjeri i nevjeri. Suvremena razmatranja*, rukopis, 51.

32 Andrija ŽIVKOVIĆ, *Razgovori o vjeri i nevjeri*, 50.

33 Andrija ŽIVKOVIĆ, *Osnovno moralno bogoslovlje*, rukopis (Zagreb: 1948.), 59-61.; *Osnovno moralno bogoslovlje* (Zagreb: 1938.), 81-82.

34 Andrija ŽIVKOVIĆ, *Kršćanske kreposti*, 77.

„Ljudi kao razumna stvorenja mogu pomoću milosti Božje biti toliko ustaljeni u dobru da se ne dadu lako skrenuti s puta dobrote, kao što i u zlu mogu biti voljom izopačeni, ne, doduše, posvema i bezuvjetno, ali u velikom stupnju. Isto se tako može volja i u stanju smrtnoga grijeha oduprijeti zlu, ali samo uz milost Božju, kao što i u stanju milosti može ustrajati u dobru samo uz milost Božju. Sama sloboda bez milosti nije dostatna, da čovjek čini dobro, a pogotovo nije dostatna da se čovjek pripravi i raspoloži za milost.“³⁵

Zanimljivo je stoga primijetiti kako Živković, osobito u kasnijim radovima, često govori o potrebi izgradnje kreposti vjere, jer ona prethodi svakome ljudskom činu kojim odgovaramo na Božji poziv, tako da sve što radimo „udesimo tako kako ćemo se s Njim konačno sjediniti u slavi prekogrobnoga života“³⁶. Drugim riječima, iako čovjek razumom prihvaća objavljene istine, time se nikako ne isključuje učinak volje jer pristajanje uz istinu, gdje nema unutarnje očevidnosti, zasluga je volje te čin vjere jest istovremeno i čudoredan čin. U konačnici, vjera je izraz čovjekove slobode jer nitko nije prisiljen vjerovati, ali to ne znači da ne postoji moralna obveza koja, kao kod svakoga moralnog čina, proizlazi iz slobodne odluke.³⁷ Na tom tragu, pojašnjavajući suodnos vjere i morala, Živković sve više naglašava utjecaj milosti Božje na čovjekovu slobodnu volju te osobitu pozornost pridaje osobnom promišljenom htijenju i pristanku te izgradnji bogoslovnih i moralnih kreposti, nego samom činu spoznaje istine i ulozi razuma.

3. Spoznati i prionuti uz istinu o dobru čovjeka

Polazeći od vjere koja nam objavljuje nadnaravnu i konačnu svrhu našeg života, Živković često raspravlja o odnosu slobodne volje i normativnosti kršćanskog morala jer istina obvezuje. On stoga nastoji

³⁵ Andrija ŽIVKOVIĆ, *Osnovno moralno bogoslovlje*, skripta za studente, I. (Zagreb: 1954.), 100.

³⁶ Usp.: Andrija ŽIVKOVIĆ, *Kršćanske kreposti*, 75.

³⁷ Pod moralnim činom razumijevamo čin koji izvire iz čovjekovih viših sposobnosti (uma i volje) i za koji je odgovoran jer je uključena čovjekova sloboda. Moralno je razmišljanje uvijek iznosilo na vidjelo potrebu uzimanja u obzir, s jedne strane, objektivne danosti (*materija*) i, s druge strane, subjektivne (*oprez* i *pristanak*). Tako se svaki ljudski čin mora ocjenjivati na temelju međusobna odnosa spomenutih dvaju vidova jer oba pridonose određivanju njegove etičnosti. Usp.: Andrija ŽIVKOVIĆ, *Kršćanske kreposti*, 78-79.

pojasniti na koji način vjera određuje naše moralne izbore, odnosno, u kakvu je odnosu razumska spoznaja dobra i čovjekovo htijenje i sloboda u moralnom činu te navodi kako je „od presudne važnosti upoznati odnos razuma prema volji i obratno. Tu leži zlatni ključ za prosuđivanje čovjeka, naročito u njegovom moralnom djelovanju“³⁸. Naslanjajući se na misao sv. Tome o određenoj „naravnoj srodnosti“ između čovjeka i istinskog dobra, Živković ističe kako je čovjek, s obzirom na svoj egzistencijalni bitak, ovisan o Stvoritelju te je tako i s obzirom „na svoje psihičko djelovanje ovisan i omeđen utoliko što po svojoj prirodi ne može a da ne bude Njegovim svjedokom“³⁹. Pojašnjavajući svoj stav, on naglašava kako spoznaja koju dobivamo iz vjere obvezuje čovjeka u savjesti te da u savjesti dotičemo „snagu samoga Božjega zakona. Zapovijed koju nam ona isporučuje, zapovijed je samoga Gospoda Boga, početnika naravnog zakona. Na pitanje odakle savjesti tolika silna obvezatna snaga; odgovaramo od Boga. Njegov je zakon svaki pravedan bio od Njega izravno ili neizravno. On u stvari veže svaku dušu. A savjest je onaj glasnik koji oblikuje obvezu i nama je obznanjuje. Otuda je jasno da čovjek po savjesti ne veže sebe sam, nego ga uistinu obvezuje Božji zakon“⁴⁰.

U tom duhu on polemizira s autorima koji moralnim pitanjima pristupaju deskriptivno opisujući što u danoj sredini ili povijesnoj epohi slovi kao dobro ili zlo. Moralno bogoslovlje određuje norme, sudi o tome što je dobro, a što zlo jer je utemeljeno na objavljenoj istini. Istovremeno, spoznaja istine nameće ljudskoj volji težnju prema dobru jer je u čovjekovoj naravi da čini dobro, a zlo izbjegava. Živković piše: „Htjeli ljudi ili ne htjeli, znali ili ne znali njihova konačna svrha objektivno postoji. Njihov je život nužno upravljen k toj svrsi po volji Stvoritelja ljudske prirode. Kako će razmišljanja o vlastitoj sudbini i položaju u svijetu svakoga prije ili poslije dovesti do toga uvjerenja, radi toga se nijedan čovjek neće namjerno otimati tom potrebnom znanju. Što više on mu se i ne može posve oteti, jer ga sama njegova razumna narav sili, da razmišlja o konačnoj svrsi svoga života.“⁴¹ Živković stoga naglašava kako razumno biće prilazi svrsi svjesno i

³⁸ Andrija ŽIVKOVIĆ, *Osnovno moralno bogoslovlje*, rukopis (Zagreb: 1948.), 7.

³⁹ Andrija ŽIVKOVIĆ, *Osnovno moralno bogoslovlje* (Zagreb: 1938.), 264.

⁴⁰ Andrija ŽIVKOVIĆ, *Osnovno moralno bogoslovlje* (Zagreb: 1938.), 266. Živković u ranijim radovima savjest poima kao posrednika Božjeg zakona. „Jedna je te ista snaga kojom nas veže zakon kao direktna ideja, s onom snagom kojom nas veže savjest: savjest samo primjenjuje apstraktne propise zakona na određeni slučaj.“ Andrija ŽIVKOVIĆ, *Osnovno moralno bogoslovlje* (Zagreb: 1938.), 266.

⁴¹ Andrija ŽIVKOVIĆ, *Osnovno moralno bogoslovlje*, rukopis (Zagreb: 1948.), 2.

slobodno te u svojem djelovanju uvijek ide za svrhom kao za nekim svojim dobrom, u svjetlu temeljnih pravila: čovjek ne teži za onim što ne poznaje; svrha ne pokreće volju ako nije u svezi s nositeljem jer nitko ne mari za ono što mu ne donosi neko dobro.⁴²

Razvidno je kako on ovdje slijedi misao sv. Tome Akvinskog koji ističe kako svaki djelatelj teži prema onome što mu pristaje jer ne bi tome težio kada mu to nekako ne bi pristajalo. A što nekomu pristaje, to je za njega dobro. Dakle, svaki „djelatelj djeluje radi dobra. Cilj je ono u čemu se smiri težnja djelatelja ili pokretača, kao i onoga što biva pokretano. No to je u pojmu dobra da je dovršenje težnje; jer *dobro je ono čemu sve teži*. Dakle svaka djelatnost i kretanje događaju se radi dobra.“⁴³ U tom smislu, „djelatelj po umu određuje sebi cilj samo pod vidom dobra; naime umski spoznatljiva stvar pokreće samo pod vidom dobra, koje je predmet volje“⁴⁴. Zanimljivo je, međutim, uočiti kako Živković u kasnijim radovima proširuje svoj govor o konačnoj

42 U daljnjem pojašnjenju, a na tragu katoličke tradicije, Živković razlikuje svrhu čina i svrhu činioca, jer svrhi čina upravljen je čin sam po sebi i k njoj stremlji po svojoj naravi. Ona se još naziva i objektivnom svrhom iz razloga što predstavlja ono dobro koje se činom postiže. Svrha činioca je pak isto što i namjera s kojom netko izvršava određeni čin. Budući da je ona uvijek njegov osobni čin, opravdano se naziva subjektivnom svrhom. Također promišlja o svrsi kao bližoj, daljnjoj i konačnoj s obzirom na cilj. On proširuje govor o bližoj svrsi navodeći kako se ona još zove i „najbliža iz razloga jer ju nosilac radnje ima napose pred očima, i u prvom redu smjera na nju, između prirodnih učinaka nekoga djela. Činilac odabire jedan učinak i ide za njim kao svrhom.“ Daljnjom se zove ona svrha zbog koje netko vrši djelo s namjerom da preko njega postigne pravu svrhu do koje mu je stalo. Ona se još naziva i posrednom iz razloga jer je ona upravo sredstvo do postignuća nekog dobra. Što se tiče konačne svrhe, ona označuje ono dobro koje je poželjno samo zbog sebe. Andrija ŽIVKOVIĆ, *Osnovno moralno bogoslovlje*, rukopis (Zagreb: 1948.), 6-8. Vidi također: Andrija ŽIVKOVIĆ, *Osnovno moralno bogoslovlje* (Zagreb: 1938.), 56-58.

43 Toma AKVINSKI, *Suma protiv pogana*, II, pars III., q. 3, a. 2., A. Pavlović (prev.), (Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 1994.), 13. Očito je stoga kako „volja teži za nekim dobrom i svrhom te da iz te svrhe izvire osebujno ljudsko obilježje ljudskih čina. Ljudski čin završava tamo gdje volja postavlja sebi svrhu. Svrha se nalazi na početku nekog čina u nakani te je na taj način prisutna u volji.“ „Jedan te isti čin koji izvodi neki djelatnik može biti usmjeren samo prema jednoj bližoj svrsi od koje poprima svoje čudoredno obilježje. Ali također može biti usmjeren prema drugim daljim svrhama koje su međusobno svrhovito podređene. No može se dogoditi da jedan te isti čin po svojoj naravi bude usmjeren prema različitim svrhama što ih postavlja volja“, te stoga obilježje nekog zbivanja ne ovisi o završnici za kojom se uzgred išlo, nego samo o onoj za kojom je po sebi težilo. Toma AKVINSKI, „*Summa Theologiae*“, pars I-II, q. 1, a. 3.

44 Toma AKVINSKI, *Suma protiv pogana*, II., pars III., q. 3, a. 6., 13.

svrši života te navodi kako svrha ne pruža samo spoznaju nego i „ono radi čega se nešto poduzima ili događa. Ona je povod ili poticaj da neko biće pokrene na djelovanje. I kod nagonskih pokreta nerazumnih bića, pogotovo kod razvijenih pokreta razumnih bića, ima svrha značaj uzroka koji pokreće na čin. Taj se određeni uzrok, povod ili poticaj na djelovanje naziva uzročnom svrhom ili *causa finalis*“.⁴⁵ Drugim riječima, Živković u svojim kasnijim radovima sve više u središte stavlja osobu koja se pita o smislu određenog čina, nego dužnost koja proizlazi iz snage Božjeg autoriteta. Živković sve više ističe kako je naravni zakon udioništvo razumskog stvorenja u vječnom zakonu koji utiskuje svim bićima određene sklonosti prema njihovim činima i svrhama. Ljudski razum, na tragu učenja sv. Tome, participira u Božjoj biti te spoznaje ne samo temeljno načelo: čini dobro i izbjegavaj zlo nego je sposoban spoznati i sva ostala načela koja iz njega proizlaze.⁴⁶

3.1. Spoznaja istine pokreće volju prema dobru

Kako bismo što bolje razumjeli osobni čin vjere, ali i same moralne čine, Živković ističe kako razum prvi spoznaje čine i njihova moralna svojstva te ih predstavlja volji na izbor. Volja pak ima zadaću čovjeka pokrenuti na djelovanje, budući da uvijek teži za nekom općom svrhom i dobrom. „Svi moralni ljudski čini - bili dobri ili zli - uvijek su voljni čini. A kako volja ne djeluje nego pod uplivom svrhe, sve je ljudsko djelovanje trajno pod uplivom najvećega dobra ili konačne svrhe koja pokreće sve ljudsko djelovanje.“⁴⁷ Slijedeći misao sv. Tome,

45 Andrija ŽIVKOVIĆ, *Osnovno moralno bogoslovlje*, rukopis (Zagreb: 1948.), 5.

46 Vrijedno je naglasiti kako Živković, u kasnijim radovima, sve manje govori o savjesti kao pukoj primjeni moralnog znanja na pojedinačnu situaciju po načelu dužnosti te naglašava kako je sud savjesti razborita prosudba koja ovisi o kreposti razboritosti. Drugim riječima, obvezatna snaga savjesti ne proizlazi više iz poslušnosti Božjem autoritetu, nego iz razuma koji kao takav participira u Božjoj biti. Naravni zakon je pounutrašnjen te je snaga zakona ista kao i snaga savjesti koja je „savjest ‘glasnik Božji’ koji objavljuje Božju volju svima i svakome od vremena uporabe razuma do smrti. Tko prizna da je glas savjesti glas Božji, ima obvezatno pravilo za vlastito djelovanje. Ako se po njemu ravna čini dobro, ne slijedi li ga čini zlo...“; Andrija ŽIVKOVIĆ, *Osnovno moralno bogoslovlje*, rukopis (Zagreb: 1948.), 7.

47 Andrija ŽIVKOVIĆ, *Osnovno moralno bogoslovlje*, rukopis (Zagreb: 1948.), 10. Ljudski se čini mogu promatrati na dva načina jer je čovjek i začetnik svojega djelovanja i primatelj toga djelovanja. S druge strane, ljudski su čini samo ako proizlaze iz promišljene volje. A volja teži za nekim dobrom i svrhom te ljudski čin završava tamo kamo volja postavlja sebi svrhu. Usp.: Toma AKVINSKI, „Summa Theologiae“, pars I-II, q.1, a. 3.

Živković prednost daje razumu jer na koji način on spozna predmet i ljudski čin, utoliko je i volja sposobna izabrati ga i prihvatiti. Zato je razum u moralnom životu čovjeka na prvom mjestu, reflektor koji čovjeku osvjetljava put moralnog života. Volja pak pokreće čovjeka na djelovanje, ali je upućena na razum i njegovu spoznaju jer bez razuma ostaje nepokretna i slijepa. Razum je „oko“ volje kroz koji ona gleda svoje predmete, odnosno, koliko i kako razum spoznaje, tek utoliko ih je volja sposobna prihvatiti ili odbiti, birati i odlučiti se. Koliko je prethodno spoznato, toliko je i voljno, odnosno, o (ne)vjeri ovisi kako će biti spoznato.⁴⁸ Drugim riječima, razum najprije neki predmet upoznaje, potom ga predstavlja volji na izbor, a volja teži k njemu kao prema svojem dobrom i slobodno se za njega odlučuje.⁴⁹

„Psihološki se taj razvoj vrši otprilike ovako: razum najprije na osnovu osjetilnog opažanja ili predodžbenog znanja pobudi u volji težnju prema predmetu. Zatim skreće pažnju na to da je nosilac u stanju nešto slobodno izvesti, da o njemu ovisi izvedba čina. Zatim razum razviđa u čemu stoji čin, kakav je i što u stvari predstavlja. Potom razmišlja, razgleda da li bi ga valjalo izvesti ili odbiti, ocjenjuje razloge za i protiv, naročito ako nije na čistu, nego u sumnji glede moralnog značaja čina. Nakon toga stvara sud da djelovanje valja prihvatiti ili odbiti, izvesti ili napustiti, pa ga pod tim vidom predstavlja volji.“⁵⁰

Volja će se najprije okrenuti prema predmetu ako joj je predstavljen kao dobro ili će se odvratiti od njega ako joj ga razum predstavlja kao zlo. Zato je bitna oznaka voljnog čina što čin izlazi iz volje kao od djelotvornog čimbenika, ne slijepo, nego slobodno, uz prethodnu spoznaju razuma. Budući da je volja djelatno počelo, ona

48 Andrija ŽIVKOVIĆ, *Osnovno moralno bogoslovlje*, skripta za studente, I., 76.

49 Objektivni vid bila bi svrha ili dobro za koje se i radi kojega se volja odlučuje te okolnosti u kojima se čin izvršava ili koje ga jače obilježavaju. Ipak, okolnosti nisu bitan, nego pripadni dio u određenju moralnog čina Usp.: Andrija ŽIVKOVIĆ, *Osnovno moralno bogoslovlje* (Zagreb: 1938.), 90.

50 Andrija ŽIVKOVIĆ, *Osnovno moralno bogoslovlje*, rukopis (Zagreb: 1948.), 7. Umski rad ima nekoliko etapa. Običan, kad razum prihvaća predmet kao dobar ili zao ne istražujući razloge za to. Naučan, kad prosuđuje zašto je taj predmet dobar ili zao te kakva mu je svrha i narav. Misaoni, kad gleda samo na predmet i objektivno ga prosuđuje, a ne gleda na praktičnu uporabljivost. Izvodiv, kad razum prosuđuje pod vidom koliko nositelju radnje može prijati ili koristiti, pa u tom smjeru daje volji neki pravac djelovanja. Andrija ŽIVKOVIĆ, *Osnovno moralno bogoslovlje*, skripta za studente, I., 74.

može imati djelatan (pozitivan) utjecaj na čin, bilo da ga izvršava sama neposredno, bilo posredno preko koje druge moći, odnosno, kadgod se njoj ima pripisati učinak nekog čina. Volja može imati i tzv. negativan utjecaj (propust) ako se izostavi djelo koje bi moglo omesti izvedbu čina ili kad se propušta učinak.⁵¹ Živković izlaže i raznovrsnost i mnogostrukost voljnih čina te ističe kako značajnu ulogu ima pažnja jer je usmjerena na sam čin, ali i utječe na moralni značaj čina.⁵² Međutim, snaga voljne težnje prema predmetu nije uvijek jednaka jer je ona u biti namjera s kojom nosilac čina pristupa k izvršenju djela.⁵³ Važno je ipak naglasiti kako je za „pravi voljni čin potrebna spoznaja sa strane razuma, a pristanak sa strane volje. Ukoliko bilo što ometa jedno ili drugo doprinijeti će da njegov učinak bude ili protiv ili mimo volje“.⁵⁴

Živković, međutim, zastupa mišljenje kako je ta ovisnost volje o razumu ipak samo izvanjska i ograničena na objekt čina. Ovisnost nije nutarnja jer volja u sebi ostaje samostalna, neovisna u svojem odlučivanju i ima daleko veću ulogu od razuma u određivanju moralnosti čina. Izabrani objekt jest ono što objektivno proizlazi iz samog čina (*finis operis*) i prema njemu se volja slobodno usmjeruje i određuje čin volje, ako ga razum spoznaje i prosuđuje dobrim ili zlim. Međutim, ponekad se svrha objekta čina razlikuje od svrhe (*nakane*) činitelja (*finis operantis*), odnosno onoga što subjekt želi postići preko objekta.⁵⁵ Nakana je pokret volje prema svrsi i okrenuta je prema

51 Usp.: Andrija ŽIVKOVIĆ, *Osnovno moralno bogoslovlje*, rukopis (Zagreb: 1948.), 8-9; Andrija ŽIVKOVIĆ, *Osnovno moralno bogoslovlje* (Zagreb: 1938.), 91-92.

52 Moralne čine možemo stoga promatrati prema stupnju pažnje (savršene i nesavršene), prema odnosu k predmetu (nužan, slobodan), prema sklonosti k predmetu (posve voljan i djelomično voljan) i prema načinu kako volja teži k predmetu (u sebi voljan, uzročno voljan). Usp.: Andrija ŽIVKOVIĆ, *Osnovno moralno bogoslovlje*, rukopis (Zagreb: 1948.), 10-13; Andrija ŽIVKOVIĆ, *Osnovno moralno bogoslovlje* (Zagreb: 1938.), 93-94.

53 Tako može biti aktualna kada u tom trenutku utječe na djelo, može biti virtualna kad je nosilac zbog određenih smetnji ne posjeduje doduše svjesno, ali je prije bila svjesna te još stvarno traje i djeluje na izvođenje djela, a može biti i habitualna koju je netko na početku čina imao, nikada je nije opozvao, ali za vrijeme čina više ne traje. Usp.: Andrija ŽIVKOVIĆ, *Osnovno moralno bogoslovlje*, rukopis (Zagreb: 1948.), 14-15.

54 Andrija ŽIVKOVIĆ, *Osnovno moralno bogoslovlje*, rukopis (Zagreb: 1948.), 15.

55 Nakana je stoga ona vlastitost čudorednog čina koja ga usmjerava na neki cilj i zato mjerodavno određuje čudorednost toga čina. Danas se, međutim, govori i o motivu kao onom što potiče volju na djelovanje i predstavlja svrhu ljudskog djelovanja, odnosno, poistovjećuje se sa svršnim uzrokom. Motiv je ona vrednota koja pokreće nekog slobodnog djelatnika na izvršenje nekog čina. „Formalni

cilju djelovanja te može u istom činu sadržavati i različite nakane. U tom smislu, prvo se javlja težnja za svrhom, potom traženje sredstava kojima se želi svrha postići, slijedi izbor i odluka te konačno izvedba čina. Voljni čin bio bi stoga onaj čin ili djelo kadgod slijedi iz volje kao iz svojeg uzroka, uz prethodnu spoznaju razuma.⁵⁶ Drugim riječima, volja se prvo okreće predmetu ako joj ga je razum predstavio kao dobro ili će se odvratiti od njega ako ga predstavlja kao zlo. Nakon toga, svojim će slobodnim djelovanjem pokrenuti sebe i svoje unutarnje i vanjske moći koje su potrebne da se čin izvrši. Bitna je stoga oznaka ljudskog čina da on izlazi iz volje kao od djelotvornog čimbenika, ali ne slijepo, nego slobodno. Razum osvjetljuje svrhu, a volja se za njega opredjeljuje.

3.2. Slobodna volja i odgoj za krepostan život

U svrhu što boljeg razumijevanja odnosa voljnog i slobodnog, važno je istaknuti i Živkovićevo razlikovanje slobodne volje od pojma slobode jer svaki je slobodni čin ujedno i voljan, ali svaki voljan čin ne mora nužno biti i slobodan. Volja, naime, ima mogućnost nešto (ne)prihvatiti ili se odlučiti na nešto treće te provesti ono na što se odlučila kad su ispunjeni svi potrebni uvjeti za njezino djelovanje, kako od strane razuma, tako i volje.⁵⁷ Volja bi stoga bila „duševna moć,

objekt (određeni aspekt pod kojim se neki predmet intencionalno zahvaća nekim činom) i motiv mogu biti isti, ali ne moraju, jer razlog za izvršenje nekog čina i izabrani vidik njegova predmeta mogu biti različiti. Tako npr. vjernost iz straha odbacuje zbog kazne (motiv) grijeh kao uvredu božanskog zahtjeva čovjeku“, „Motiv“, u: K. RAHNER - H. VORGRIMLER, *Teološki rječnik* (Đakovo: 1992.), 334.

56 „Voljni je čin učinak takva djelotvorna uzroka koji se sam odlučuje i sam sebe pokreće na djelo, koje je spoznao kao svrhu svoga pokretanja. Prema tome je počelo radnje u samom djelotvornom uzroku (volji): on djeluje iz sebe i sebe pokreće k određenoj svrsi.“ Andrija ŽIVKOVIĆ, *Osnovno moralno bogoslovlje*, skripta za studente, I., 77.

57 Živković dodatno pojašnjava kako se u voljnom slobodnom opredjeljenju mogu razlikovati ove mogućnosti: nešto (ne)izvesti, izvesti ovo ili ono te izvesti suprotan čin od namjeravanog. Što se tiče uvjeta od strane razuma i volje, Živković ističe da to uključuje kako je razum sposoban ispravno shvaćati i suditi pa tako i volji pravilno predstaviti spoznati predmet, a od strane volje da bude sposobna ne samo pravilno primijeniti što joj razum iznosi nego se i nesmetano opredjeliti (pristajanje ili htijenje). Pristati ili htjeti znači da volja ima sposobnost za nešto se odlučiti, a kad kažemo da može provesti na što se odlučila, naglašavamo njezinu neovisnost i samostojnu djelatnost. Usp.: Andrija ŽIVKOVIĆ, *Osnovno moralno bogoslovlje*, skripta za studente, I., 88-89.

što se nakon spoznaje, koju redovno prate i čuvstva dopadnosti ili odbojnosti, u vezi s otuda nastalim pobudama, konačno sama odlučuje kad nešto hoće ili neće⁵⁸. S druge strane, čin je slobodan kad volja teži k objektu na temelju razumske spoznaje tako da od čina može odustati ako to hoće, odnosno, „ima djelatno svojstvo da nešto može prihvatiti ili ne prihvatiti, nešto izvesti ili ne izvesti“⁵⁹. Slobodno djelovanje podrazumijeva stoga da subjekt, nositelj čina, nije uvjetovan i ovisan o vanjskim i unutarnjim pritiscima, odnosno, da je u mogućnosti (ne) izvesti određeni čin. Drugim riječima, potpuno je slobodan samo onaj tko može izvršiti ili odustati od izvršenja nekog čina.

Navodeći sv. Tomu, Živković ističe kako je sloboda točno označena „ako za nju kažemo da je subjektivna nenužnost pojedinog htijenja.“ Živković, međutim, navodi i definiciju prema kojoj ljudska sloboda „predstavlja vlast volje nad vlastitim činom s obzirom na svaki predmet, što ne odgovara težnji za neizmjernim dobrom“. To znači da se volja sama opredjeljuje „prema svakom predmetu, osim prema takvom, koji bi se prema njoj odnosio jednako kao konačno dobro. A znamo, da izvan konačnog dobra – Boga, nestvorenog bića – nema drugog takvog dobra.“⁶⁰ Vrijedno je stoga uočiti i kako Živković razlikuje moć odabrati sredstva prema svršnom redu (motiv) i voljno htijenje (nakana) od osjetilnih težnji jer voljna se uzročnost (htijenje) oslanja samo na neosjetilnu razumsku spoznaju koja predočuje dobro kao takvo. Posve ili djelomično voljan čin bio bi stoga onaj ako se objekt čina subjektu sviđa baš s tim svojstvima kojima se odlikuje te ga u svim okolnostima prihvaća u cijelosti i bez protivljenja, odnosno, u određenom dijelu i zbog nekih naročitih svojstava.⁶¹

U daljnjem pojašnjenju Živković ističe da kada razum predstavi volji pojedinačno dobro i ona se za njega odluči, to čini jer joj razum otkriva vezu nekog pojedinačnog dobra s konačnim dobrom za kojim volja teži po svojoj naravi, tj. nužno. Naime, konačno dobro i sreća nužna je čovjekova svrha i njoj se volja ne može oteti. To vrijedi i u slučaju kada razum pogrešno dovodi neko pojedinačno djelo u prividnu vezu s konačnim dobrom jer i tada je volja pod utjecajem naravne težnje za konačnom srećom. Drugim riječima, naravna težnja volje za konačnom svrhom ne umanjuje njezinu slobodu, tj. ne sprečava njezinu moć u odabiru pojedinačnih dobara što je vode

⁵⁸ Andrija ŽIVKOVIĆ, *Osnovno moralno bogoslovlje*, skripta za studente, I., 89.

⁵⁹ Andrija ŽIVKOVIĆ, *Osnovno moralno bogoslovlje*, rukopis (Zagreb: 1948.), 22; usp.: Andrija ŽIVKOVIĆ, *Osnovno moralno bogoslovlje* (Zagreb: 1938.), 101.

⁶⁰ Andrija ŽIVKOVIĆ, *Osnovno moralno bogoslovlje*, skripta za studente, I., 90.

⁶¹ Usp.: Andrija ŽIVKOVIĆ, *Osnovno moralno bogoslovlje*, skripta za studente, I., 91.

prema konačnoj svrsi. Živković stoga tvrdi da je „volja – upravo htijenje ili čin pristajanja – samostalan, od pobuda neovisan i vrlo različan čin. Jedno je težnja na poticaj pobuda, a drugo je htijenje ili odluka“.⁶² Slobodna volja stoga obuhvaća dva elementa. Prvi je sposobnost samoodređenja jer samu sebe pokreće, upravlja i određuje te postaje gospodar svojega djelovanja te se slobodno učinjeni čini ubrajaju čovjeku kao dobro ili zlo. „Nijedna druga moć - ni razum - nema ove sposobnosti i samoodređenja.“⁶³ Drugi element upućuje na to da je volja nezavisna od svakog nužnog određenja, bilo izvana, bilo iznutra, iako ti utjecaji mogu biti vrlo snažni. Živković stoga ističe: „I najvećem se i najsnažnijem takvom pritisku može volja othrvati, jer nema pod nebom takvog predmeta, koji bi imao sva svojstva, preko kojih se volja ne bi mogla vinuti još dalje i poželjeti još nešto veće i veličajnije. Time se volja bitno razlikuje od svih drugih moći u čovjeku. Sve su druge moći nužno ovisne o vanjskom utjecaju predmeta, a razum je usto nužno vezan spoznajom predmeta i načelima zdrava mišljenja.“⁶⁴

Možemo reći kako Živković, osobito u svojim kasnijim radovima, nadilazi granice morala dužnosti, često označen legalizmom i minimalizmom u vršenju dobrih djela, te dublje ponire u samu ljudsku osobu naglašavajući važnost izgradnje bogoslovnih i moralnih kreposti. On vrši odmak od posve objektivnog morala čina prema moralu kreposti koji je ukorijenjen u osobnom promišljanju i htijenju.⁶⁵ Živković ističe kako od voljnoga čina zavisi vjera pojedinca.

62 Andrija ŽIVKOVIĆ, *Osnovno moralno bogoslovlje*, skripta za studente, I., 90.

63 Andrija ŽIVKOVIĆ, *Osnovno moralno bogoslovlje*, skripta za studente, I., 91.

64 Andrija ŽIVKOVIĆ, *Osnovno moralno bogoslovlje*, skripta za studente, I., 91. Živković time ne želi reći da djelovanje vanjskih faktora (fizička sila) protiv voljne težnje ne može umanjiti ili poništiti slobodu, kao i djelovanje unutrašnjih faktora (psihičke pobude), ako se volja pod njihovim utjecajem ne može drukčije opredijeliti. Ali, ti utjecaji u načelu samo dokidaju slobodu izbora, ne i nutarnje htijenje. Iznimka su teške duševne bolesti koje mogu u potpunosti onemogućiti slobodu ljudskog djelovanja.

65 Uočavamo kako se Živković poziva na misao S. Zimmermanna: „Čovjek kao samosvjesno biće imade sposobnost prosuđivati, refleksno promatrati svoje motive... Upravo u ovoj refleksnoj djelatnosti, kojoj razum stavlja u snošaj misaone sadržine, nalazi se formalni razlog slobodnog djelovanja volje. Razum, naime, ne samo da promatra međusobni snošaj motiva, ne samo da određuje vrijednost motivima, naš razum spoznaje povrhu toga još i svezu motiva s općim pojmom dobra. To će reći: razum upoznaje da se u pojedinim predmetima ne nalazi sva ona dobrota za kojom bi čovjek mogao težiti. U ovoj sposobnosti univerzalnog mišljenja, kojim čovjek spoznaje, da se u pojedinim predmetima ne nalazi sva dobrota, za kojom čovjek nužno teži, nalazi se izvor slobode, t.j. sposobnosti da se čovjek sam odredi na djelovanje prema kojemu od spoznatih motiva.“ S. ZIMMERMANN, *Duševni život* (Zagreb: 1932.), 351.

„Odbije li svojevolutno, nema čina vjere, a prihvati li ga, čin vjere očito je slobodan, pa i zaslužan za vječni život.“⁶⁶ Zanimljivo je stoga Živkovićevo zapažanje kako se „veličina i važnost moralnoga reda u svijetu najbolje očituje u promatranju veličine ljudske osobnosti. Ljudska je osoba, sa svojim slobodnim/čudorednim opredjeljenjem u dobru, svijet za sebe. Samo u ostvarenju dobra nalazi čovječanstvo ljepotu života. A svijet se dobrote i područje dobra odvija u kreposnom čovjeku na najraznovrsnije načine.“⁶⁷

4. Vjera oplemenjuje i izgrađuje društvo

U duhu tomističke teologije Živković poima osobu ne samo u individualnome nego i u društvenome smislu. Pozivajući se na misao sv. Tome Akvinskog, Živković naglašava kako se svaki pojedinac prema zajednici odnosi kao dio prema cjelini i u određenoj mjeri joj se podlaže. Međutim, kako čovjek, kao osoba, u sebi posjeduje život, dobra i vrednote koje nadilaze taj odnos podvrgnutosti, on zadržava i određeni odnos slobode prema zajednici. Opće dobro stoga nikada ne smije nadići ili povrijediti autentično dobro pojedinca. S druge strane, taj međuodnos pojedinca i zajednice, u duhu pravednosti, može zajamčiti samo katolička vjera. Živković naglašava kako je upravo vjera, i Katolička Crkva kao njezina čuvarica, očuvala sve vrednote kulturnoga razvoja ljudskoga roda. Ona je „majka europske kulture. Priznaju to i nepristrani ljudi znanstvenici koji nisu članovi Katoličke Crkve jer je to nedvojbeno povijesna činjenica“⁶⁸. Naša objavljena vjera „božansko je svjetlo koje naravnim silama našega uma stečeno znanje podiže na veći stupanj i čuva od zablude“⁶⁹.

⁶⁶ Andrija ŽIVKOVIĆ, *Razgovori o vjeri i nevjeri*, rukopis, 50.

⁶⁷ Andrija ŽIVKOVIĆ, *Osnovno moralno bogoslovlje*, rukopis (Zagreb: 1948.), 62. Za savjest kaže da je „kao svijest ili samosvijest o samome sebi. To je znanje o vlastitim doživljajima, bilo osjetne, bilo duhovne prirode. Javlja se neki nutarnji glasnik, koji svakom čovjeku svjedoči o njegovim djelima, kako vanjskim tako napose nutarnjim, ona se javlja ako je čin izveden ali i onda ako je propušten. To je savjest u psihološkom pogledu. Kao sud, ocjena ili znanje o čudorednoj vrijednosti svakoga vlastitoga namjeravanog ili izvršenog čina. Savjest za svaki čin kazuje da li je dobar ili nije. To je savjest u čudorednom pogledu i o njoj je govor u moralnom bogoslovlju.“ Andrija ŽIVKOVIĆ, *Osnovno moralno bogoslovlje*, rukopis (Zagreb: 1948.), 2.

⁶⁸ Andrija ŽIVKOVIĆ, *Naši putevi*, rukopis, 13.

⁶⁹ Andrija ŽIVKOVIĆ, *Naši putevi*, rukopis, 14.

U svjetlu rečenoga, Živković pokušava pronaći uzroke nevjere te se pita: Je li uzrok tomu u neznanju ili u pomanjkanju dobre volje da podvrgnemo svoj razum Božjemu autoritetu?⁷⁰ Odgovor pronalazi u neznanju, odnosno, u nepoznavanju ili barem nedostatnu poznavanju kršćanskih istina te naglašava kako nas površno znanje odvodi od Boga, a temeljito nas znanje k Njemu privodi. Ipak, zanimljivo je uočiti kako Živković razlikuje znanje o zemaljskim stvarima (u filozofiji, tehnici i drugim znanostima) od poznavanja vjerskih istina te tvrdi kako je znanje nešto drugo od uvjerenja. Znanje je skup istina, spoznaja što ih je neki čovjek stekao, ali koje često ne dotiču čovjeka u njegovoj nutrini. Svjedoci smo, naime, kako u našoj sredini ima mnogo sposobnih i pametnih ljudi, a da ipak kao ljudi, ne žive moralnim životom.⁷¹ Živković stoga ističe kako je potrebno i uvjerenje, pristanak volje uz ono što kazuje spoznata istina. Gdje je volja pripravna priznati Božju nadmoć nad ljudskom slaboćom, činu vjere nema zapreke jer će pojedinac svoje ograničeno ljudsko znanje i svoje nesavršeno shvaćanje lako podvrći Božjoj riječi i ugledu. Suvremenome društvu, naglašava Živković, potrebno je uvjerenje o pravome smislu ljudskoga života jer se bez toga uvjerenja nitko neće moći pokrenuti k svijetlim visinama kršćanskih ideala.⁷²

U svjetlu rečenoga, Živković se zalaže za priznavanje vjerske slobode, ali i za poštovanje vjere kao temeljnog načela na kojem se gradi javni i društveni život. Katolička vjera je, prema njegovu mišljenju, najdragocjenije blago u životu, ona nam omogućava da upoznamo svoj

⁷⁰ Usp.: Andrija ŽIVKOVIĆ, *Razgovori o vjeri i nevjeri*, rukopis, 53-56.

⁷¹ Nevjera je zapreka razvoju društva te polemizirajući s nevjernicima, Živković ističe kako za njih vrijedi samo iskustveno znanje, a ono što se osjetilima ne može zamijetiti, kao i ono što nadilazi iskustvo, za njih kao da ne postoji. No, unatoč tomu, istina je da je većina našega znanja nadiskustvena značaja. Ljudsko znanje, a pogotovo znanost, nije tek spoznavanje činjenica, nego je to izvođenje zaključaka, rasuđivanje, stvaranje pravila, postavljanje načela i općih istina. Načelo uzročnosti je, na primjer, takav nadiskustveni znanstveni zaključak koji nam omogućuje razvoj znanosti, ali istovremeno i pomaže u napretku cjelokupnog čovječanstva. Usp.: Andrija ŽIVKOVIĆ, *Razgovori o vjeri i nevjeri*, rukopis, 48.

⁷² Usp.: Andrija ŽIVKOVIĆ, *Razgovori o vjeri i nevjeri*, rukopis, 52. Živković piše: „Suvremenim ljudima moramo što je više moguće izlaziti u susret kad ih vidimo kako se nerijetko bune protiv ustaljenih oblika kršćanske katoličke religioznosti. Nije odmah protivnik kršćanstva tko se buni protiv ove ili one pobožnosti. Ljudi često ne shvaćaju pravoga duha nekih pobožnosti, ili su im one daleke zbog načina ili se konačno neki takav izražaj štovanja Boga i svetaca preživio.“ Andrija ŽIVKOVIĆ, *Razgovori o vjeri i nevjeri*, rukopis, 70.

poziv na ovome svijetu i konačnu svrhu svojega djelovanja u životu. Bez poznavanja konačne svrhe, ističe Živković, „lutali bismo kao izgubljena siročad, ne bismo mogli razumjeti razlike koje ljude dijele, niti bismo mogli razumjeti zašto netko pati od fizičke boli i moralne tuge dok se drugi vesele“⁷³. Vjera je za Živkovića snaga koja ljude preporuča, ona ih uči mirnome, pravednome i marljivome životu te ih upućuje na svet i krepostan način traženja ovozemaljskih dobara. Ona je učiteljica kreposti te Živković ističe kako će samo krepostan čovjek biti dobar i pošten član ljudske zajednice.⁷⁴

5. Osvrt na Živkovićevu misao

Sažimajući Živkovićevu misao, možemo reći kako on, u svjetlu neotomizma Prvoga vatikanskog sabora, polazi od tvrdnje da čovjek, kao razumno biće, u svojem djelovanju uvijek ide za svrhom kao za nekim svojim dobrom te joj prilazi svjesno i slobodno. Međutim, konačnu svrhu čovjek ne može spoznati samo svojim naravnim moćima te nam je nužno potrebna Božja objava. Moral stoga može biti utemeljen jedino na vjeri jer nam vjera otkriva nadnaravnu svrhu života na koju je Bog pozvao čovjeka svojom posebnom odlukom i podigao ga u nadnaravni red. Vjera je tako čin razuma ako čovjek pristaje uz božansku istinu na zahtjev volje, ali koju Bog potiče milošću. Vjera je i nadnaravna krepost jer je milost bezuvjetno potrebna za čin vjere. Drugim riječima, učinak Božje milosti očitovao bi se u tome da rasvjetljuje razum s obzirom na istine u koje valja vjerovati te da potakne volju da naloži razumu pristanak uz njih, unatoč pomanjkanju očevidnosti. Očito je kako Živković snažno ističe važnost spoznaje, a milost je samo izvanjska stvarnost koja, nakon što čovjek spozna Božju dobrotu i ljubav, potiče volju na poslušni pristanak uz vjerske istine.⁷⁵

⁷³ Andrija ŽIVKOVIĆ, *Naši putevi*, rukopis, 14.

⁷⁴ Usp.: Andrija ŽIVKOVIĆ, *Naši putevi*, rukopis, 14-15.

⁷⁵ Današnja moralna teologija naglašava kako je za moralni život nužna milost Duha Svetoga darovana posredstvom vjere u Krista i očituje se kao nutarnji zakon, upisan od Duha Svetoga u srca ljudi, koji nam otkriva i uvodi nas u život u Kristu, jer živjeti Kristovu ljubav nije moguće čovjeku po njegovim snagama već samo po kreposti primljenog dara. Živjeti zapovijed ljubavi za čovjeka je mogućnost koja je otvorena isključivo po milosti. Drugim riječima, život prema evanđelju moguć je samo kao plod Božjeg dara koji ozdravljuje i liječi i preobražava srce čovjekovo putem svoje milosti. A upravo svijest o primljenom daru rađa odgovorni odgovor ljubavi prema Bogu i braći. Usp.: IVAN PAVAO II., *Veritatis splendor - Sjaj istine. Enciklika o nekim temeljnim pitanjima moralnog naučavanja Crkve* (6. VIII. 1993.), br. 23-24. (Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 1998.), (dalje VS).

Uvidom u njegova kasnija djela otkrivamo, međutim, određeni razvoj teološko-moralne misli i njegovu otvorenost za nove spoznaje. Kod Živkovića tako uočavamo određeni odmak od neotomističkog poimanja morala dužnosti i čina prema moralu kreposti. Moralna obveza ne proizlazi više iz poslušnosti autoritetu, nego iz osobnog uvjerenja i pristanka volje uz spoznatu istinu te Živković u središte stavlja važnost kreposnog života koji potiče trajnu formaciju savjesti i život dosljedan kršćanskoj vjeri. U tom smislu Živković se udaljava od slijepe poslušnosti Božjem zakonu i savjesti kao pukoj primjeni moralnog znanja na pojedinačnu situaciju po načelu dužnosti te naglašava kako je sud savjesti razborita prosudba koja ovisi o kreposti razboritosti. Živković u središte stavlja osobu koja je sama sposobna spoznati i prosuditi dobre svrhe jer ljudski razum participira u Božjoj biti te spoznaje ne samo temeljno načelo: čini dobro i izbjegavaj zlo, nego je sposoban spoznati i sva ostala načela koja iz njega proizlaze. Živković tako dublje ponire u ljudsku osobu i naglašava moral kreposti koji je ukorijenjen u osobnom promišljanju te izgradnji bogoslovnih i moralnih kreposti.

Naglašavanjem važnosti kreposti razboritosti i slobodne volje, kao svojevrsnog samoodređenja, te isticanjem nutarnjeg stava i osobnog htijenja u ostvarivanju moralnog dobra, očito je da Živković nadilazi moralni minimalizam i legalizam, ali još uvijek ostaje daleko od onoga što će desetak godina kasnije naglasiti Drugi vatikanski sabor. Naime, iako Živković čini odmak od klasičnog neotomizma, on ipak ostaje suzdržan prema novim tokovima i previranjima u pretkoncilskoj moralnoj teologiji. Svoju suzdržanost prema novim idejama te razloge zašto ostaje dosljedan kazuističkoj metodi Živković pojašnjava sljedećim riječima: „Na osvit XX. vijeka ima moralno bogoslovlje kao znanost ove značajke: (a) usvaja Aristotelovsko-tomističku filozofiju i na tom osnovu izvodi filozofsko opravdanje svojih načela; (b) spaja pozitivnu i skolastičku metodu s kazuističkom. Tako vodi računa o potrebi ispovjednika u praksi i osvjetljuje primjenama teoretske izvode; (c) protkano je izvodima i propisima crkvenog i građanskog prava. Takav se znanstveni oblik moralnog bogoslovlja pokazao naučno opravdanim i ispravnim, jer po iskustvu stručnjaka stvarno zadovoljava svim potrebama. Nije nipošto bilo na mjestu posvema napustiti kazuističke metoda. Očito je naime, da čista teorija ne pomaže mnogo tamo gdje pojedinac nema okretnost u primjeni načela na često zamršene poteškoće u životnim zbivanjima.“⁷⁶

⁷⁶ Andrija ŽIVKOVIĆ, *Osnovno moralno bogoslovlje*, rukopis (Zagreb: 1948.), 22.

U daljnjim pojašnjenjima svoje suzdržanosti prema novim idejama Živković ističe kako su u posljednje vrijeme „nastali neki prigovori i izneseni neki novi pogledi za reformu moralnog bogoslovlja. Njihovi su prijedlozi da moralno bogoslovlje bude više dinamično, nego statično. To znači da treba više pridavati važnost vrijednosti i dobroti moralne nauke, nego njezinoj istinitosti i dokazima, više djelotvornosti na dušu i zaokruženosti ili cjelovitosti nego točnoj razdiobi i podjeli gradiva. Tako će, vele, više doći do izražaja jedinstvenost i snaga evanđeoskog uzora savršenosti Gospodina našeg Isusa Krista. Glavni je predstavnik ovoga mišljenja F. Tillman koji u svome djelu od pet svezaka *Handbuch der katholischen Sittenlehre*, nema kazuističkih primjena, ni pravnih propisa, već dolazi do izražaja čista evanđeoska nauka“⁷⁷. Drugim riječima, Živković je suzdržan prema „antropološkom obratu“ koji ističe kako je teologija ujedno i antropologija te da svaka vjerska istina „govori ne samo o Bogu nego i o čovjeku, štoviše, nju valja čitati i razumijevati u ‘antropološkom ključu’“⁷⁸.

Živković, ipak, ne ostaje potpuno zatvoren prema novinama u moralnoj teologiji. Primjetno je kako uvažava nove spoznaje na području psihologije i drugih antropoloških znanosti te naglašava važnost čovjekove nutrine, osobito osobnog uvjerenja u moralnom djelovanju, kao i svu složenost voljnog čina. U njegovim radovima značajno mjesto zauzima i moderni razvoj katoličkog društvenog nauka te osobno prevodi socijalne enciklike,⁷⁹ a napisao je i neobjavljenu *Katoličku društvenu nauku*.⁸⁰ Na osobit način prihvatio je i povratak autentičnim tomističkim izvorima te, čineći odmak od Noldina, često se poziva na njemačkog teologa Josepha Mausbacha (1861.-1931.) i njegovo djelo *Katholische Moraltheologie*.⁸¹ Mausbach, naime, ističe kako je kršćanski moral utemeljen na naravi stvorenoj od Boga te nastoji racionalno utemeljiti moralne norme i istovremeno pružiti evanđeosku dimenziju moralnom sustavu. Mausbach stoga naglašava kako je naša sličnost s Kristom objektivno zajamčena u jednoj etici metafizički utemeljenoj na naravi jer je Krist ne samo potvrdio naravni

⁷⁷ Andrija ŽIVKOVIĆ, *Osnovno moralno bogoslovlje*, rukopis (Zagreb: 1948.), 22.

⁷⁸ Marijan VALKOVIĆ, „Gibanja i smjerovi u današnjoj moralnoj teologiji“, *Bogoslovska smotra* 47 (1977.), 3-18.

⁷⁹ Usp.: Andrija ŽIVKOVIĆ, *Enciklike pape Pija XI. za moralno socijalni preporod društva* (Zagreb: 1931.).

⁸⁰ Andrija ŽIVKOVIĆ, *Katolička društvena nauka*, rukopis (Zagreb: 1954.).

⁸¹ Usp.: Joseph MAUSBACH – Gustav ERMECKE, *Katholische Moraltheologie* (Münster: ⁸1953.).

zakon nego ga i usavršio.⁸²

Ipak, s određenom sigurnošću, možemo reći kako je na Živkovićevu misao ponajviše utjecalo njegovo poznanstvo s dr. sc. Stjepanom Zimmermannom (Virovitica, 1884. – Zagreb, 1963.), kolegom iz Slavonije i profesorom filozofije na Rimokatoličkom bogoslovnom fakultetu u Zagrebu, koji je, vjeran tradiciji neotomizma, otvarao opsežan dijalog s filozofijom egzistencijalizma koja je u to vrijeme snažno nadirala. Zimmermann je nastojao, a to uočavamo i kod Živkovića, obraniti racionalnost vjere i to je čak smatrao svojevrsnim vlastitim poslanjem.⁸³ U suočavanju s liberalizmom koji je nametao etički subjektivizam, i Zimmermann i Živković, svaki na svojem području, nastoje riješiti spoznajni problem i osporiti „odricanje mogućnosti racionalnog opravdanja vjerovanja u bogoobjavljenu nauku“⁸⁴. Očito je kako je Zimmermannu, a tako i Živkoviću na području moralnih istina, u središtu zanimanja istraživanje i dokazivanje mogućnosti spoznaje o subjektu neovisne istine te nastoje dokazati kako je „logična istina objektivna, tj. da ima apsolutnu vrijednost jer je ovisna o predmetu (objektu) koji je neovisan od subjekta“⁸⁵. Drugim riječima, za Zimmermanna „ishod rasprave o mogućnosti racionalne spoznaje Boga zapravo je pitanje o novovjekovj sudbini skolastičke metafizike“, te je on zapravo metafizičar kojega „ne zaokupljaju

82 Usp.: Sabatino FRIGATO, *Vita in Cristo e agire morale. Saggio di teologia morale fondamentale* (Leumann /Torino/: ELLE DI CI, 1994.), 73-74.

83 „Kao i mnogi drugi filozofi kršćanskog nadahnuća njegova vremena (kojima je veličinom svoga djela i snagom svoga misaonog autoriteta postao nesumnjivim predvodnikom) Zimmermann je središnjom zadaćom svoga umovanja smatrao osiguravanje 'legalnog stanovanja' Boga u metafizici. Budući da je taj zadatak, osobito pred naletima raznih inačica modernizma, postao ne samo zahtjevan već i urgentan, stotine Zimmermannovih stranica koje se bave utemeljivanjem i opravdanjem mogućnosti racionalne spoznaje transcendentnog Bića, doista se mogu smatrati njegovom 'bitkom za Boga'. To se usredotočeno nastojanje kod Zimmermanna, dakako, nadahnjuje i vodi aristotelovsko-tomističkim misaonim poticajima s kojima je u neprestanu, upravo cjeloživotnom razgovoru.“ Daniel MIŠČIN, „Stjepan Zimmermann – odličnik hrvatske filozofije XX. stoljeća“, Stjepan ZIMMERMANN, *Znanje i vjera*, Daniel Miščin (ur.), (Zagreb: Glas Koncila, 2015.), 30.

84 Daniel MIŠČIN, „Stjepan Zimmermann – odličnik hrvatske filozofije XX. stoljeća“, 23.

85 Daniel MIŠČIN, „Stjepan Zimmermann – odličnik hrvatske filozofije XX. stoljeća“, 27. Neki smatraju da je Zimmermann zapravo htio afirmirati mogućnost objektivne spoznaje Boga hodeći utabanim stazama filozofije tomističkog nadahnuća. Usp.: Ivan TADIĆ, „Bog u filozofskoj misli Stjepana Zimmermanna“, *Filozofska istraživanja* 23 (2003.), 447-460.

spoznajni problemi kao takvi, već ga zapravo brine ograničavanje dosega ljudske spoznaje na iskustveni svijet, što uključuje i skeptičko odbijanje svake metafizičke spoznaje.⁸⁶ Taj je utjecaj očit na Živkovića jer i on nastoji, prije svega, obraniti racionalnost vjere te naglasiti kako je jedino istinita kršćanska vjera. S druge strane, Zimmermann, kao i Živković, jasno ističe da nitko ne može ispravno shvatiti ulogu kulture „tko bi predmnijevao da ona u etički uzgojnom dodiru s prirodom narušava bitne njezine osobine; ili tko bi predmnijevao da su samonikle osobine naroda ugrožene u dodiru s kršćanstvom. Uz pretpostavku da se osniva na istini, kršćanstvo je uvjet kulturnog napredovanja pojedinačnog i društvenog. Uz tu pretpostavku dobiva svoje pravo značenje *tisućgodišnja kultura hrvatskog naroda*.“⁸⁷

Umjesto zaključka

Uvidom u Živkovićeva djela očito je da on ostaje vjeran neotomističkom moralnom sustavu te u vremenu snažnih previranja unutar moralne teologije nije olako prihvaćao novine. Razborito je prosuđivao između starog i novog tražeći srednji put i prihvaćajući samo ono što neće dovesti u pitanje spoznaju objektivne moralne istine i kazuistički pristup moralu. Braneći sposobnost subjekta da spozna istinu, Živković naglašava kako je naravni zakon udioništvo razumskog stvorenja u vječnom zakonu koji utiskuje svim bićima određene sklonosti prema njihovim činima i svrhama. Ljudski razum participira u Božjoj biti te spoznaje ne samo temeljno načelo: čini dobro i izbjegavaj zlo, nego je sposoban spoznati i sva ostala načela koja iz njega proizlaze. Međutim, iako čovjek, po svojoj razumskoj sposobnosti, može spoznati određenu istinu, tek u svjetlu Božje objave dolazi do potpune istine o sebi samom. U tom smislu, prema Živkoviću, moral može biti utemeljen jedino na vjeri jer nam ona otkriva nadnaravnu svrhu koja se očituje u blaženom gledanju Boga. Vjera je tako čin slobodnog čovjekova opredjeljenja koji potiče volju prema istini, dobru i kreposnom životu. Naslanjajući se na misao sv. Tome, Živković uočava određenu „naravnu srodnost“ između čovjeka i istinskog dobra jer je čovjek, s obzirom na svoj egzistencijalni bitak,

⁸⁶ Daniel MIŠČIN, „Stjepan Zimmermann – odličnik hrvatske filozofije XX. stoljeća“, 25. Vidi također: Stjepan ZIMMERMANN, *Opća noetika. Teorija spoznaje i kritika njezine vrijednosti* (Beograd: 1926.); Stjepan ZIMMERMANN, *Filozofija i religija. Filozofske istine o Bogu i o čovjeku. Razumni temelji vjere*, II. (Zagreb: 1937.).

⁸⁷ Stjepan ZIMMERMANN, *Filozofija života* (Zagreb: HAZU, 1941.), III-IV.

ovisan o Stvoritelju. Međutim, ističe Živković, nijedno stvoreno biće ne može biti trajno učvršćeno u dobru po svojoj naravi, nego samo po vjeri i milosti Božjoj. Vjera tako prerasta u nadnaravnu krepost koja pruža nužan preduvjet za krepostan kršćanski život jer moralna praksa slijedi iz vjere. Čovjek je pozvan, uz pomoć Božje milosti, izgraditi kreposne stavove, na osobit način kreposti mudrosti, vjere, ufanja, ljubavi. Na taj način, Živković čini odmak od objektivnog morala dužnosti te u svojim kasnijim radovima sve više ističe važnost slobodne volje. Svoje promišljanje usmjerava prema moralu kreposti koji je ukorijenjen u osobnom promišljanju i htijenju koje proizlazi iz vjere.

Naglašavajući važnost slobodne volje u određivanju nakane i motiva djelovanja Živković se, na određeni način, približava suvremenim teološko-moralnim postavkama koje ističu kako svrha moralnog života nije usmjerena samo prema dužnosti i moralnim činima nego prema osobi, ostvarenju vlastite egzistencije i vlastitoga ja. Međutim, iako Živković čini određeni pomak od morala dužnosti prema moralu kreposti, tek će Drugi vatikanski sabor, osobito pod utjecajem liturgijskog i biblijskog pokreta koji su naglašavali povratak izvorima, snažno naglasiti kako moralna teologija mora biti bogatije hranjena Svetim pismom te da je potrebno snažnije istaknuti kerigmatski vid kršćanskog morala i njegovo osloboditeljsko i spasenjsko značenje za čovjeka. Sveto pismo nije za kršćane samo izvor objavljene istine i temelj vjere nego i nužna točka oslonca za moralni život koji proizlazi iz dara Božje objave. U osobi Isusa Krista – Utjelovljenoj Božjoj Riječi – otkriva nam se punina čovjeka kao slike Božje, ali i da istinu o svojem humanumu možemo spoznati samo razumom koji je prosvijetljen darom vjere. Kršćanin je pozvan nasljedovati Krista jer on ontološki utemeljuje kršćanski život te ga privodi do punine u svjetlu vazmenog otajstva i snagom Duha Svetoga koja milosno djeluje u nama. Na taj način samo se potvrđuje (nad)naravna srodnost čovjeka s istinskim Dobrom na čiju je sliku stvoren, a zadaća je moralne teologije rasvijetliti uzvišeni poziv vjernika u Kristu i njihovu obvezu da u ljubavi donesu plod za život svijeta.⁸⁸

Vrijedno je stoga naglasiti kako poslijesaborska moralna teologija, osobito na tragu novozavjetne poruke, sve više naglašava kako u svakom pojedinačnom moralnom činu „najvažniji element je nutarnji stav, odluka volje koja je donesena i preuzeta u punoj

⁸⁸ Usp.: DRUGI VATIKANSKI SABOR, *Optatam totius. Dekret o odgoju i izobrazbi svećenika* (28. X. 1965.), br. 16, *Dokumenti* (Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 2008.)

svijesti odgovornosti⁸⁹. Naime, ne umanjujući važnost objektivne (materijalne) moralnosti čina i spoznaje istine,⁹⁰ današnje teološko-moralne postavke ističu kako je korijen svakog moralnog djelovanja u „srcu“ obraćenom za Gospodina i za ljubav prema dobru te naglašavaju kako temeljno iskustvo savjesti nije prvenstveno usmjereno prema nekom predmetu ili činu - ovo smiješ, a ono ne smiješ - nego prema aktualizaciji vlastite egzistencije i vlastitoga 'ja' kao slike Božje, otkupljene Kristovim pashalnim otajstvom (usp.: VS, br. 64).⁹¹ U duhu kristocentričnosti Drugoga vatikanskog sabora savjest je prvenstveno usmjerena prema osobi, a ne prema činima. Ona nam ponajprije govori kakvi jesmo i kakvi trebamo biti, a tek drugotno što trebamo činiti. U duhu poslijesaborske moralne teologije pozvani smo svoje odnose sa svijetom i bližnjima staviti u odnos sa zadnjim smislom svega - Bogom - i vrednovati ih onako kako se odnose prema realizaciji našega „ja“, naše osobe.⁹² Moralni život ima stoga kristološko-pneumatološku dimenziju i očituje se kao ostvarenje krsnog poziva na svetost, utemeljenog na molitveno-sakramentalnom životu u vjeri jer milost Duha Svetoga iznutra preobražava naše srce i usmjerava nas prema življenju kršćanske ljubavi.

Međutim, iako ostaje u okvirima neotomističkog poimanja ljudske naravi i isticanja važnosti racionalne spoznaje i kazuističkog morala, Andrija Živković je ostavio dubok trag u hrvatskoj teološkoj misli. Mnoge su njegove misli i danas suvremene poput isticanja kako je kršćanin pozvan uvijek iznova otkrivati blago svoje vjere i njezinu prosudbenu snagu prema prevladavajućoj kulturi. U vremenu kada se više naglašava iskustvo vjere, vrijedno je stoga uočiti i njegovo upozorenje kako svaki vjernik mora imati dostatno vjersko znanje. Nepoznavanje kršćanskih istina, prema Živkoviću, vodi u nevjeru, a

⁸⁹ Alojz ŠUŠTAR, *Odgoj savjesti* (Zagreb: Družba katoličkog apostolata, 1983.), 13-14.

⁹⁰ Postoje izvanjske radnje koje su već po svojoj kvalifikaciji i moralnom ustrojstvu tako određene da im nakana ne može dodati nikakvo bitno novo obilježje. To u prvom redu vrijedi za moralno zla djela. Usp.: Alojz ŠUŠTAR, *Odgoj savjesti*, 13-14.

⁹¹ Enciklika ističe kako se ljudsko djelovanje ne može ocijeniti kao moralno dobro samo zato što je svrhovito usmjereno da dosegne ovaj ili onaj cilj za kojim teži ili jednostavno zato što je subjektova namjera dobra. Djelovanje je moralno dobro kad potvrđuje i izražava svojevoljno usmjerenje osobe krajnjem cilju i suobličnost konkretne radnje s ljudskim dobrom kakvim ga u njegovoj istinitosti spoznaje razum (usp.: VS, br. 72).

⁹² Usp.: Marijan VALKOVIĆ, „Savjest u moralnoj teologiji“, *Bogoslovska smotra* 47 (1977.), 193.

upravo je ona glavna zapreka za moralni život jer nas odvlači od Boga i činjenja dobra. Živković stoga ističe kako nema pravoga kršćanskoga života bez vjere u kršćanske istine jer je ona nužan preduvjet za krepostan život. Vjera posjeduje moralni sadržaj koji proizlazi iz istina vjere te moralna praksa slijedi iz vjere. Na tom tragu Živković promatra moralni život u eshatološkoj perspektivi jer ga živimo u obzorju nadnaravne svrhe našega života. On ističe kako naš život i djelovanje može osmisliti jedino svrha koja ima svoj izvor i temelj u Apsolutnome te, uz pomoć Božje milosti, moralni život utemeljen na vjeri postaje *ispovijed* pred Bogom i *svjedočanstvo* pred ljudima.

THE „NATURAL KINSHIP“ BETWEEN MAN AND TRUE GOOD. THE RELATIONSHIP BETWEEN CHRISTIAN BELIEF AND MORAL LIFE IN THE THEOLOGICAL THOUGHT OF ANDRIJA ŽIVKOVIĆ

Summary:

This paper examines the relationship between Christian belief and moral life in the works of Mgr. dr. sc. Andrija Živković (1886-1957). By studying the first two volumes of Catholic Moral Theology (1938-1942) and comparing them with the revised but unpublished manuscripts of the first (1948) and second volume (1954), as well as analyzing several minor unpublished works preserved in archival material, the authors conclude that Živković is, mainly, loyal to the neo-Thomism of the First Vatican Council. Namely, our life and action can only be governed by the purpose that has its source and foundation in the Absolute, so, Živković views faith as cognition of man's truth about himself which defines his actions. The act of faith presupposes an attitude of humility and obedience, since in most cases religious truths contain discoveries of a sort that the human mind would never come to know on its own, since it is only able to express and infer truths of the natural order. Iniquity, as an act of pride, distances man and society from God, that is, from the knowledge of our supernatural purpose in life and the true good. However, especially in later works, Živković nevertheless makes a certain departure from the purely objective morality of duty towards the moral virtue that is rooted in personal deliberation and will. Faith is the act of commitment of a free individual; it promotes the will towards the truth, to a good and virtuous life. Relying on the thought of St. Thomas, Živković notices a certain "natural kinship" between man and true good, but points out that no created being can be permanently affirmed in the good by their own nature, but only through the faith and grace of God. Faith is consistent with a supernatural virtue that provides the necessary prerequisite for a virtuous Christian life because moral practice follows from faith. Emphasizing the importance of free will in determining the intent and motives of action, Živković approaches in a particular way contemporary theological and moral considerations that emphasize that the purpose of moral life is not only directed towards duties and

moral actions but towards the person, to the realization of one's own existence and one's self.

Keywords: *Andrija Živković, faith, iniquity, morality, truth, revelation, grace, reason, knowledge, free will, freedom, virtuous life.*

Translation: Martina s. Ana Begić, Vladimir Dugalić and Kevin
Sullivan